

Міфологія соціальна — система колективних уявлень, символів, наративів та емоційно насичених вірувань, які формують картину світу певної соціальної спільноти, легітимізують суспільний порядок, владу та цінності, виконують функції соціальної інтеграції, мобілізації або маніпуляції масовою свідомістю.

Загальна характеристика

З бігом часу традиційна міфологія під впливом релігії, науки, ідеології, політики трансформувалася на феномен міфології соціальної. Ця трансформація зумовила, з одного боку, втрату онтологічного змісту, статичності, замкненості, що були притаманні класичній (архаїчній) міфології; з іншого — зберегла та посилила її функціональне призначення — згуртовувати та скеровувати спільноти.

На відміну від архаїчних міфів, соціальна міфологія гранично актуальна, конкретна, прагматична, адресна та функціональна (хоча так само може відбивати віковічні сподівання та вірування). Соціальну міфологію вирізняє й те, що вона висловлює зазвичай інтереси певних соціальних груп; майже завжди має авторів-творців, хоча їхні імена історія зберігає нечасто; поширюється через засоби масової інформації та комунікації; порівняно швидко та кон'юнктурно реагує на зміни в динаміці історичного процесу, потужніше та ефективніше впливає на перебіг суспільного життя.

Своєрідним підґрунтям для поширення та утвердження соціальної міфології в суспільній свідомості є несистемність буденного мислення. З такого погляду саме міф постає як вища форма системності, доступна буденній свідомості. Він не вимагає й не передбачає чітких логічних доказів та верифікації, обмежується зовнішніми зв'язками між явищами, пропонує чіткий образ майбутнього та засоби його досягнення.

Історичний досвід засвідчує, що соціальна міфологія найчастіше проявляється в зламні моменти історії — періоди криз, катастроф, дестабілізацій, революцій.

Соціальна міфологія це потужний засіб маніпулювання індивідами, групами, масами, ефективний інструмент «коригування» як суспільної свідомості загалом, так і пам'яті історичної зокрема. Її майже тотальний вплив пояснюють опорою на базові властивості свідомості (консерватизм поглядів, схематизм сприйняття, несистемність мислення, автоматизм реакції), що стимулює поведінку, в якій зацікавлений маніпулятор.

Невід'ємним елементом функціонування соціального міфу є ритуал, який забезпечує його регулярне відтворення та закріплення у колективній свідомості. Державні свята, військові паради, урочисті церемонії, меморіальні практики, політичні маніфестації, хвилини мовчання, публічні присяги та інші символічні дії не лише репрезентують міфологічні уявлення, а й регулярно актуалізують їх, сприяють утвердженню суспільного ладу, зміцненню колективної ідентичності та формуванню відчуття належності до певної соціальної спільноти.

Механізми міфотворення

Аналіз моделей архаїчного та сучасного міфотворення свідчить, що його механізму притаманні певні спільні атрибути. Передусім відбувається формування узагальненого спрощеного контрастного уявлення про минуле та сучасність за принципом «герой/злочинець» або «наші/вороги», вибудовуються

образи носіїв добра і зла та нав'язується ілюзія простого пояснення всіх суспільних проблем. Це забезпечує потенційному споживачеві відчуття комфортності та захищеності існування. Водночас створюється паралельна реальність, яка приваблює об'єкт маніпулювання (індивіда, соціальну групу чи суспільство загалом) своєю зручністю, простотою та зрозумілістю, розкриває нові перспективи та дарує надію на легкі способи реалізації планів і досягнення ідеалів. Крім того, у міф імплантуються елементи дива й відхилення від норм повсякденності, що стимулює принципову відмову від перевірки достовірності. Гра на емоціях живить сліпу віру в міф, яка блокує критичне мислення і спонукає до неадекватної інтерпретації суспільних процесів через поєднання фактів із вигадками, містикою та фантазіями. Паралельно до поширення міфу залучаються широкі кола громадськості, соціальні мережі, що забезпечує його тиражування й насичення новими деталями. Між полюсами «минуле — майбутнє» штучно створюється напруга через формування потрібних маніпуляторів комбінацій: «ностальгія за минулим — страх перед майбутнім» або «зречення минулого — перспективи світлого майбутнього». Нарешті у міф приховано вмонтовується мотивація потрібних маніпулятору дій. У підсумку міф підміняє об'єктивне суб'єктивним, перетворює соціальну реальність на систему симулякрів, де зовнішня подібність важить більше за внутрішній зміст.

Історична довідка

Дослідження соціального міфу та впливу окремих аспектів міфологічної свідомості на соціальну поведінку провадили Ж. Сорель, Г. Лебон, Ф. Ніцше, К. Юнг, Е. Фромм, Б. Маліновський, Е. Кассінер, Е. Дюркгейм, М. Альбвакс, Р. Барт, М. Кастельс та ін.

Так, Г. Лебон звертав увагу на те, що творення сучасних соціальних міфів ґрунтується на особливостях психологічних очікувань натовпу, вирізняв характеристики та поведінкові маркери групових об'єктів маніпуляційного впливу.

Політичний вимір міфу набув особливої ваги у працях Ж. Сореля, який розглядав міф як ідеологічний інструмент мобілізації мас, здатний структурувати колективну волю незалежно від історичної достовірності його змісту. Звідси визначальна роль міфу у процесах здобуття, легітимізації та стабілізації влади, як в авторитарних, так і в демократичних системах. Міф пронизує правове поле та конституційні засади державного ладу.

Розвиток традиції соціологічного осмислення міфу (Е. Дюркгейм) пов'язаний із доробком М. Альбвакса. Учений обґрунтував тезу про те, що колективна пам'ять соціальних груп — не пасивне сховище минулого, але активно конструюється через міфологізовані наративи, які легітимізують теперішній соціальний порядок. Будь-яка соціальна спільнота (родина, релігійна громада, нація) формує власну «рамку пам'яті», в межах якої історичні події трансформуються на символічні образи, наділені сакральним значенням. Міф постає як невід'ємний механізм підтримання колективної ідентичності: він не просто відтворює минуле, але щоразу створює його наново відповідно до актуальних потреб групи. Ідеї Альбвакса стали теоретичним підґрунтям для сучасних досліджень політики пам'яті, меморіальних практик та національних міфологій.

Б. Маліновський у межах функціоналізму запропонував розглядати міф як інструмент підтримання соціальної стабільності. Назвавши міф «прагматичною хартією», він підкреслював: оповідь про минуле в архаїчному суспільстві є юридичним і моральним прецедентом для теперішнього. Напр., міфи про походження конкретного клану з печери дають цьому клану виняткове право на землю навколо неї, а розповідь про першопредка, який порушив табу і був покараний, легітимізує чинні заборони. Міф, отже, не відбиває реальність, а санкціонує соціальний порядок, робить його непорушним і священним.

Е. Фромм з позицій неофройдизму та Франкфуртської школи розглядав соціальні міфи як інструмент ідеологічної маніпуляції та викривлення реальності, який панівні класи використовують для контролю над масами. Спільноти приймають міфи масової культури, які створюють ілюзію успіху, вибору та безпеки. Детально аналізував «головний міф сучасності» — про свободу людини в західному світі; шукав відповіді на питання, чому цілі нації добровільно вірять у руйнівні суспільні ілюзії.

Е. Кассіерер, аналізуючи політичні міфи 20 ст., характеризував їх як один із найнебезпечніших інструментів політичного панування, а процеси міфоконструювання — як одну з найскладніших наукових технологій. Серед головних засобів політичної міфотворчості виділяв зміну функцій мови, запровадження та неухильне виконання нових ритуалів, формування з лідера культурного героя та ін.

Вагомий внесок у соціологічне осмислення міфологічної свідомості доклав К. Мангайм, один із фундаторів соціології знання. Він розмежував два модуси мислення, неадекватних наявній соціальній реальності: ідеологію, що спрямована на консервацію та легітимацію чинного порядку (і в цьому розумінні функціонально близька до «прагматичної хартії» Маліновського), та утопію, яка, навпаки, переводить наявне буття у сферу трансцендентного, пропонує альтернативний образ майбутнього та мобілізує колективну дію на його досягнення. Мангайм виокремлював «хіліастичну утопію» (на прикладі радикального анабаптизму, див. Хіліазм) як найчистішу форму утопічної свідомості — екстатичний порив, що скасовує історичну тяглість заради встановлення ідеального майбутнього. У такій перспективі міф постає як рушійна сила соціальних трансформацій, що легітимізує радикальні політичні проєкти. Концепція «екзистенційної детермінації знання», запропонована Мангаймом, обґрунтовує, що будь-яке мислення, зокрема й міфологічне, — вкорінене в конкретних соціальних позиціях та історичних обставинах (а отже, непізнаване поза аналізом тих групових інтересів і прагнень, які воно виражає). У 2-й пол. 20 ст., завдяки семіотичним дослідженням Р. Барта, розуміння міфу змістилося в царину повсякденної комунікації та ідеології споживання. Барт інтерпретував міф як «вторинну семіологічну систему», яка здійснює операцію деісторизації: вона вилучає об'єкт із його політичного та соціального контексту, надавши йому статусу вічної, «природної» істини.

Вагомий внесок у сучасне осмислення соціальної міфології доклав Б. Андерсон, який обґрунтував концепцію «уявлених спільнот». На думку дослідника, нація не є природною чи біологічно зумовленою спільнотою, а формується як символічна конструкція, члени якої, не знаючи більшості своїх співгромадян особисто, уявляють себе частиною єдиного колективу. При цьому «уявлена» не

означає фальшива чи вигадана: будь-яка спільнота, чисельність якої перевищує безпосереднє коло особистих знайомств, є уявленою, проте саме нація набуває глибоко реальних емоційних і політичних вимірів. Вирішальну роль відіграють спільні історичні наративи, колективна пам'ять, державні символи, масова освіта, а також те, що Андерсон назвав «друкарським капіталізмом», — поява ринку книг та інших друкованих видань національними мовами. Саме цей механізм, забезпечивши одночасне споживання однакових текстів, створив уявлення про спільний час і простір, завдяки чому мільйони людей почали мислити себе як одну спільноту. Сукупно ці чинники формують і підтримують національні міфи, чим забезпечують консолідацію суспільства.

Епоха інформаційних технологій докорінно трансформувала механізми генерації міфів, деміфологізувала старі наративи. Одночасно вона продукує й нові — через інтерактивну взаємодію виробника та споживача контенту. Сучасна соціологічна парадигма актуалізує міф як динамічну смислову матрицю, яка через механізми масової комунікації та політичного символізму трансформує соціальний хаос на цілісну, ідеологічно верифіковану картину світу; розглядає міф як ядро соціального (Дж. Александер), що наділяє спільним значенням політичні інститути та цивілізаційні ритуали.

Процеси глобалізації спричинили появу транснаціональних міфів, які нівелюють локальні культурні кордони та формують уніфікований символічний простір глобального соціуму. У 21 ст. в умовах цифрової трансформації суспільства особливої актуальності набула концепція М. Кастельса, який аналізує формування мережевих міфологем, що структурують глобальні інформаційні потоки. З такого погляду міф стає інструментом алгоритмічного структурування реальності, де соціальні мережі є резонаторами для нових «техноміфів», що фрагментують суспільну свідомість на герметичні цифрові ідентичності.

Послідовники Ж. Бодріяра вказують на процес «симуляції», де міф трансформується на гіперреальність (див. Гіперреалізм), підміняє собою первинний соціальний досвід. Дослідники сучасної етики та політики пам'яті, зокрема А. Макінтайр та А. Ассман, акцентують увагу на ролі міфу у творенні національних наративів як необхідних структур ідентичності в умовах ціннісного розмиття, де колективна віра в наратив стає вагомішою за емпіричну верифікацію. У межах соціології повсякденності М. Маффесолі (нар. 1944; Франція) розглядає міф як чинник «уявного», що забезпечує емоційну співпричетність і неоплемінну солідарність у десекуляризованому суспільстві. Цей процес набуває особливої гостроти у цифровому вимірі: Г. Ловінк (нар. 1959; Нідерланди) та Н. Срнічек (нар. 1982; Канада) наголошують, що сучасні цифрові платформи не лише транслиують міфи, а й самі міфологізуються як квазірелігійні простори самореалізації. Актуалізація концепції «суспільства спектаклю» Г. Дебора дозволяє побачити, як міфологізований контент стає тотальним візуальним товаром, що підміняє безпосереднє життя його репрезентацією. У такий спосіб виникає «алгоритмічний неоміфологізм», де програмні інтерфейси діють як нові ритуальні межі, що автоматично групують індивідів, перетворюють технологічну залежність на ілюзію духовної єдності та безперервного видовища.

В українській соціології

В українській соціології рефлексія міфу перебігала від аналізу архаїчних форм колективної солідарності до дослідження міфу як потужного інструменту соціальної інженерії та політичної мобілізації. Фундамент соціологічного розуміння міфологічних структур заклали праці М. Грушевського та М. Драгоманова, які розглядали народні міфи як чинники соціальної інтеграції та формування історичної пам'яті, акцентували увагу на здатності міфу згуртовувати та направляти етноси. У міжвоєнний період та в еміграційному дискурсі (В. Липинський, Д. Донцов) міф осмислювали як вольовий ідеологічний конструкт, здатний структурувати соціальний хаос та створювати нову політичну реальність, що кореспондує з європейською традицією аналізу міфу як засобу мобілізації мас (Ж. Сорель).

Сучасна українська соціологія [зокрема Н. Костенко (нар. 1952; Україна), С. Макеєва (1950–2023; Україна), Є. Головаха] фокусується на вивченні «соціальної міфології» як компонента масової свідомості в умовах транзитивного суспільства. Міф тут інтерпретується як механізм легітимації соціальних порядків, де особлива увага приділяється медіаміфам та політичним міфологемам. Дослідження О. Стегнія (нар. 1961; Україна) та А. Ручки (нар. 1940; Україна) демонструють, як міфологічні наративи стають основою для формування групових ідентичностей та ціннісних орієнтацій в українському соціумі, особливо в переломні моменти історії. Українські соціологи акцентують увагу на ключових атрибутах сучасного міфотворення: формування спрощених бінарних опозицій, створення паралельної віртуальної реальності, блокування критичного мислення через гру на емоціях. Глибинний зміст міфу, за їхніми спостереженнями, полягає в ототожненні складної дійсності з лаконічним спрощеним образом, що підміняє об'єктивне суб'єктивним, а суттєве — його зовнішньою подібністю (на прикладі посттоталітарних суспільств із незавершеними процесами націєтворення).

Запропоновано різні класифікації соціальних міфів (напр., гендерні міфи, міфи про кар'єру та успіх, соціально-побутові міфи, міфи про здоров'я та спосіб життя та ін.; політичні, економічні, соціально-культурні, ідентичнісні міфи; міфи масової культури та елітарні міфи тощо).

В умовах російсько-української війни актуалізовано розвідки щодо способів маніпуляції свідомістю та поведінкою різних сегментів суспільства, викривлення історичної пам'яті, нав'язування нових міфологем сучасними засобами пропаганди, взаємозв'язку технологій міфотворчості й когнітивних воєн та ін.

Додатково

*Соціальний міф нетотожний дезінформації, пропаганді чи фейку. Якщо дезінформація передбачає навмисне поширення неправдивих або спотворених відомостей з метою введення в оману, то соціальний міф є значно ширшим соціокультурним явищем, що виконує інтегративну, світоглядну, ціннісно-нормативну та ідентифікаційну функції. Соціальні міфи можуть виникати як стихійно, так і цілеспрямовано, спиратися як на історичні факти, так і на їх символічну інтерпретацію. Попри те, що вони часом стають інструментом

маніпуляції, пропаганди або дезінформаційних кампаній, їхня природа не зводиться винятково до навмисного викривлення реальності.

*Соціальні міфи активно функціонують і в економічній сфері, де вони закріплюють певні моделі господарської поведінки, споживання та професійної самореалізації. Набули поширення міфи про «суспільство рівних можливостей», необмежену соціальну мобільність, абсолютну ефективність вільного ринку, підприємця як героя сучасності, а також про всемогутність брендів і новітніх технологій. Такі міфологеми формують суспільні очікування, визначають споживчі практики, підтримують корпоративну ідентичність і нерідко впливають на економічні рішення не меншою мірою, ніж раціональні чинники.

Література

Strath B. *Myth and Memory in the Construction of Community: Historical Patterns in Europe and Beyond*. Brussels : Peter Lang, 2000. 432 p.

Flood C. *Political Myth (Theorists of Myth)*. London, New York : Routledge, 2002. 322 p.

Bottici Ch. *A Philosophy of Political Myth*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 294 p.

Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

Бойко О. Д. Сучасний політичний міф як інструмент конструювання історичної пам'яті / Національна та історична пам'ять. 2011. Вип. 1. С. 82–100.

Бондаренко Ю. Соціальний міф як об'єкт соціологічного аналізу : теоретичний аспект // Соціологічні студії. 2013. № 1 (2). С. 32–36. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bdd557ee-b8b9-4cd1-9be2-fb1a7863cd95/content>

Bouchard G. *Raison et déraison du mythe : au cœur des imaginaires collectifs*. Montréal : Boréal, 2014. 232 p.

Дарморіз О. Пропаганда як складник сучасної соціальної міфотворчості // Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 15. С. 43–48.